

САМОСВІДОМІСТЬ ЯК ЧИННИК ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ ПІДЛІТКА

Вовканич Маргарита Дмитрівна
м.Ужгород

В даній статті досліджуються особливості формування самооцінки у підлітка як важливої складової його особистісного розвитку. Особливо відзначена роль батьків, психологів соціальних працівників, вчителів та загалом і усіх соціальних інституцій у формуванні позитивної, високої, адекватної, стійкої самооцінки у підлітка.

Ключові слова: підлітковий вік, самосвідомість, самопізнання, самооцінка, відношення до себе, самоставлення, самовиховання, виховання, соціальний працівник, шкільний психолог, вчитель.

Процеси трансформації українського суспільства, які розпочалися понад 20 років тому, зумовили зміни багатьох сфер його життя, що призвели до суттєвих проблем у молодіжному середовищі. Сьогоднішня, на жаль, тільки поглибило ці проблеми.

Неспокійний, суперечливий характер економічного, політичного становища сучасного українського суспільства приводить до того, що підлітки не завжди можуть розвиватися в благополучних соціальних умовах, знайти правильні шляхи до застосування своїх сил. Нерідко юнаки проявляють свою індивідуальність у девіаціях – вживання алкоголю, наркотиків, крадіжки, бійки тощо. Актуальність проблеми самосвідомості та самооцінки в підлітковому віці обумовлюється тим, що саме в цей період відбувається формування основних рис особистості (Д.І.Фельдштейн, Л.І.Божович, І.І.Чеснокова й ін.), яке супроводжується рядом психосоціальних протиріч: з одного боку, підліток сприймає себе як особистість виняткову, ставить себе вище інших людей, з іншого – сумнівається в собі, але намагається не допускати у свідомість ці сумніви (Т.В.Рябова).

Метою нашого дослідження є намагання визначити роль шкільних психологів та соціальних працівників у вихованні підростаючого покоління як активних свідомих членів українського громадянського суспільства. Це можливо здійснити тільки шляхом індивідуального підходу до особистості підлітка, розуміючи його потреби та намагання.

Особистість сучасного підлітка часто стає об'єктом діяльності шкільного психолога та соціального працівника. Дані спеціалісти працюють з підлітками, які проявляють агресивність, тривожність, девіантність і навіть делінквентність у поведінці. Це діти, котрі виховувались в умовах насилля, побутового занедбання, соціального сирітства. Часто асоціальну поведінку демонструють і діти з благополучних родин. Одним словом, проблеми «важких» підлітків. Спеціалісти, котрі працюють з цією категорією клієнтів повинні знати і розуміти закономірності формування основних рис характеру дитини. Ці риси характеру стануть стержнем особистості і в подальшому будуть впливати на їх доросле життя. Самооцінка – одна із основних рис характеру, яка визначає життєвий сценарій людини, мотивує її поведінку в складних життєвих ситуаціях. Тому, обов'язком батьків, психологів, соціальних працівників, вчителів та загалом і усіх соціальних інституцій є формування позитивної, високої, адекватної, стійкої самооцінки у підлітка. Тільки така особистість здатна займати високу активну позицію в сучасному громадянському суспільстві.

Криза підліткового віку пов'язана з виникненням нового рівня самосвідомості. Саме тут, під час кризи, вважає Л.І.Божович, і виникає самосвідомість у власному значенні слова, тобто здатність спрямовувати свідомість на свої власні психічні процеси, включаючи і складний світ своїх переживань.

З точки зору психологічного аналізу самосвідомість являє собою складний психічний процес, сутність якого полягає в тому, що особистість сприймає численні «образи» самої себе в різних ситуаціях діяльності та поведінки.

У структурному відношенні самосвідомість являє собою єдність трьох сторін – пізнавальної (самопізнання), емоційно-ціннісної (самоставлення) і дієво-вольової, регулятивної (саморегуля-

ція).

Криза підліткового віку пов'язана з виникненням нового рівня самосвідомості. Саме тут, під час кризи, як вважає Л.І.Божович, і виникає самосвідомість у власному значенні слова, тобто здатність спрямовувати свідомість на свої власні психічні процеси, включаючи і складний світ своїх переживань. Підліток не завжди уміє виділити, узагальнити власні переживання, зробити правильний висновок про події і своє місце в них. Звідси зрозуміла нестійкість, суперечливість у власній оцінці себе, що властива підліткам. Якісна своєрідність самосвідомості підлітків є рушійною силою, що викликає прагнення до самоствердження, самореалізації, самовиховання [1; 2; 3].

І.С.Кон також наголошує, що періодом виникнення свідомого "Я", якби поступово не формувалися окремі його компоненти, здавна вважався підлітковий та юнацький вік. Розвиток самосвідомості – центральний психічний процес перехідного віку. Формування інтересу до власного "Я" у підлітків пов'язаний безпосередньо з процесами статевого дозрівання та фізичного розвитку, що є одночасно і соціальними символами, знаками дорослішання і змушнення, на яке звертають увагу і за яким пильно стежать дорослі і однолітки. Юнаки та дівчата в 14-15 років повинні вчитися сприймати та усвідомлювати свої емоції вже не як похідні від якихось зовнішніх подій, а як стан свого власного "Я". Навіть об'єктивна, безособова інформація повинна стимулювати молоду особу до інтроспекції, роздумів про себе і своїх проблем [5; 6].

Одним із механізмів самопізнання підлітками самих себе, свого внутрішнього світу є особистісна рефлексія. На відміну від логічної рефлексії, яка спрямована на вирішення завдань, особистісна рефлексія розуміється, як діяльність особистісного самопізнання, як особливий дослідницький акт, при якому особистість не просто досліджує свій внутрішній світ, але ще при цьому досліджує себе як дослідника. Феноменом особистісної рефлексії є рефлексивні очікування, які визначають уяву особистості про те, що про неї думають близькі їй люди та інші. Результати самопізнання і самоспостереження, до яких вдається підліток, дуже часто, фіксуються в його самооцінці.

Особистість оцінює себе і відповідно відноситься до себе. Відношення до себе проявляються у діях і вчинках підлітка як соціально позитивного спрямування, так і негативного або девіантного [4]. В підлітковому віці, самооцінка, самосвідомість і діяльність можуть носити суперечливий, дисгармонійний або навіть взаємовиключаючий характер.

На даній онтогенетичній стадії поруч зі збереженням стихійної лінії розвитку самосвідомості, з'являється ще одна, не менш суттєва лінія, яка передбачає активну роботу самого суб'єкта в його становленні. Вперше в розвитку особистості окреми прояви самосвідомості – самоспостереження, самопізнання, самоставлення, саморегуляція діяльності і поведінки стають необхідними потребами особистості. Вони стимулюються прагненням до самовиховання, до цілеспрямованих змін себе у зв'язку з усвідомленням власних психологічних невідповідностей із зовнішніми вимогами, ідеалами, моральними зразками.

Проте, підліток продовжує бути об'єктом батьківського впливу – прямого чи непрямого навіювання, формування норм, стандартів і правил, контролю поведінки та непрямого управління подіями, тощо.

Тому батьки та інші дорослі можуть впливати на формування як позитивного ставлення підлітка до себе (уважне, поважне, приймаюче), так і негативного (неприємне, зневажливе, відкидаюче). Останнє – приводить підлітків до неприйняття себе, переживання своєї малоцінності і непотрібності.

Батьки намагаються до мінімуму обмежити сфери життя і діяльності підлітків, за які ті можуть нести відповідальність, але діти намагаються розширити їх. Багато батьків вважають, що незалежно від віку підлітки є недостатньо дорослими, щоб бути

самостійними. З цього виходить, що дитина росте, і в той же час залишаються несамостійною. Таке відношення батьків може призвести до виникнення ситуації конфлікту, коли підліток або войовничо (часом асоціально, девіантно) відстоює своє право на дорослішання, або продовжує грати роль маленької слухняної дитини, відмовляючись від власних амбіцій, власних потреб і, зрештою, від власного «я». Досить часто стереотип поведінки в сім'ї переноситься підлітком і на відносини з вчителями та ровесниками.

Тому батьки повинні бути завжди дуже уважними і позитивними у своєму спілкуванні з підлітком. А саме:

1. Завжди враховувати індивідуальність дитини, а не просто виховувати її у відповідності до формальних стандартів і правил.
2. Завжди розуміти потреби і вимоги дитини, навіть дуже маленької дитини, і навіть дуже неважливі та нераціональні її потреби.
3. Пам'ятати, що для всіх змін потрібний час. Тому не варто поспішати з висновками.
4. У виховному процесі нема шаблону – кожна нова ситуація потребує нового рішення.
5. Не наказувати підлітку, а пропонувати вибір з кількох альтернатив.

6. Схвалювати конструктивну поведінку підлітка.
7. Сформулювати певні константи з принципових питань у вихованні (вживання алкоголю, повернення додому з вечірньої прогулянки тощо).
8. Допомогти зрозуміти, що асоціальні дії неминуче мають негативні наслідки і відповідно повинні бути покараними. Тобто людина повинна усвідомити шкідливі наслідки своїх вчинків, намагатися виправити їх і компенсувати власну провину.
9. Покарання повинні бути справедливими і необхідними.
10. Батьки повинні бути завжди позитивним прикладом для підлітка.

Отже, особистість сучасного підлітка часто стає об'єктом діяльності шкільного психолога та соціального працівника. Спеціалісти, котрі працюють з підлітками, повинні знати і розуміти закономірності формування основних рис характеру дитини, які стануть стержнем їх особистості і в подальшому будуть впливати на їх доросле життя. Самооцінка – одна із основних рис характеру, яка визначає життєвий сценарій людини, мотивує її поведінку в складних життєвих ситуаціях. Тому, обов'язком батьків, психологів, соціальних працівників, вчителів та загалом і усіх соціальних інституцій є формування позитивної, високої, адекватної, стійкої самооцінки у підлітка. Тільки така особистість здатна займати високу активну позицію в сучасному громадянському суспільстві.

Література та джерела

1. Божович Л.И. Особенности самосознания у подростков / Л.И.Божович // Вопросы психологии. – 1955. – № 1. – С.98-107
2. Божович Л.И. Проблемы формирования личности, избранные психологические труды. – М.: Институт практической психологии, 1995. – С.321-339
3. Божович Л.И. Этапы формирования личности в онтогенезе. – М.: Институт практической психологии, 1995. – С.193-213
4. Бороздина Л.В. Теоретико-экспериментальное исследование самооценки: Автореферат диссертации на соискание научной степени доктора психологических наук. – Москва: МГОПУ им. М.А.Шолохова, 1999. – 50 с.
5. Кон И.С. Открытие "Я". – М.: Политиздат, 1978. – 367с.
6. Кон И.С. Психология ранней юности: Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1989. – 255с.

Кризис подросткового возраста связан с возникновением нового уровня сознания. Именно во время кризиса, следуя Л.И.Божович, формируется сознание о собственном значении слова, то есть способность направлять сознание на собственные психические процессы, в том числе сложном мире своих переживаний. Личность современного подростка часто становится предметом деятельности школьного психолога и социального работника. Обязанностью родителей, психологов, социальных работников, учителей и вообще всех социальных институтов является создание положительной, высокой, адекватной, стабильной самооценки у подростков. Только такой человек способен играть активную роль в современном гражданском обществе.

Ключевые слова: подростковый, самосознание, самопознание, самооценка, отношение к себе, воспитание, самовоспитание, социальный работник, школьный психолог, учитель.

The crisis of adolescence is associated with the emergence of a new level of consciousness. During the crisis, according to L.I.Bozhovic, the consciousness of own meanings of the word is built, as well the ability to direct consciousness on the own mental processes, including complicated world of their experiences. The identity of the modern teenager is often the object of activity of school psychologist and social worker. Professionals who work with adolescents need to know and understand the laws of formation of the main features of a child who will become the core of their identity and will continue to influence their adult lives. Self – is one of the main traits that defines human life scenario, motivates the behavior in difficult situations. Therefore, the responsibility of parents, psychologists, social workers, teachers, and all social institutions is to create a positive, high, adequate, stable self-esteem in adolescents. Only such a person is able to take an active role in the high modern civil society.

Key words: adolescence, self-awareness, self-knowledge, self-esteem, attitude to yourself, self, self-training, training, social worker, school psychologist, teacher.